

Részletek a Változó világ - Ünnepi tanulmánykötet Szentes Tamás akadémikus 90. születésnapja alkalmából című kötetből

Szentes Tamás, az MTA rendes tagja, a Budapesti Corvinus Egyetem professor emeritusa 2023 tavaszán tölti be 90. életévét. Ebből az alkalomból ünnepi kötet jelentetett meg az Akadémiai Kiadó "Változó világ - Ünnepi tanulmánykötet Szentes Tamás akadémikus 90. születésnapja alkalmából" címmel (<https://akademiai.hu/ptudx00419-valtozo-vilag.html>). A kötetben Szentes Tamást köszöntik pályatársai, munkatársai, tanítványai és barátai. A kötetben olyan írások kapnak helyet, amelyek közvetlenül vagy közvetve kötődnek Szentes Tamás munkásságához. Így például a nemzetközi gazdaságtan, a fejlődés-gazdaságtan, a regionális gazdaságtan, az integráció gazdaságtana, és különösen a nemzetközi egyenlőtlenség és elmaradottság, a nemzetközi pénzügyek és tőkeáramlások, a globalizáció kritikája témákban fejt ki a népes szerzői közösség nézeteit. A Köz-gazdaság a Kiadó engedélyével közli a kötet szerkesztőinek, Benczes Istvánnak és Szunomár Ágnesnek a bevezetőjét, illetve Artner Annamária levelezését Szentes Tamással.

Benczes István és Szunomár Ágnes: Szentes Tamás köszöntése

Szentes Tamás kilencvenesztendő. Barátai, pályatársai és tanítványai köszöntik Őt ezzel a kötetel. Ám az életkor ez esetben csak apropó, alkalom arra, hogy ünnepeljünk: hogy együtt köszönthessük Szentes Tamást, az akadémikust, a Közgáz professor emeritusát, kollégát, mentort és legfőképpen barátot. Akik arra vállalkoztak, hogy ebben a kötetben tanulmányokkal is tisztelegnek az Ünnepelt előtt, elsősorban nem a kilencven évet látják, hanem a tartalmas és példaértékű életutat, amelynek egy pontján ők is csatlakozhattak Szentes Tamáshoz, élvezhették társaságát, megismerhették határokat nem ismerő tudását és tudásvágyát, ragyogó intellektusát és egyedi, senki máséhoz nem hasonlítható humorát.

DOI: <https://doi.org/10.1556/9789634548829>

© 2022 Akadémiai Kiadó. © 2022 Benczes István. © 2022 Szunomár Ágnes. Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítást, a nyilvános előadást, a rádió- és televízióadást, valamint a fordítás jogát.

A kötet szerzői tisztelegni kívánnak a hazai közgazdaság-tudomány egyik legnagyobb alakja előtt, aki a szó legigazibb értelmében iskolaterepítő egyénisége a tudományágnak. Generációk nőttek fel őt hallgatva, tőle tanulva. *A világgazdaságtan elméleti és módszertani alapjai* című vas-kos kötet sok száz otthonban van ma is fent a könyvespolcokon. Nincs olyan diákja, aki ne tudna feleleveníteni egy-egy anekdotát az általa tartott órákról vagy az akár több óra hosszát tartó doktori szigorlatokról. Ízig-vérig tanárember, aki minden tanóráját úgy tartotta meg, hogy a diák elhiggye: itt ma bizony ő a legfontosabb, tanára csak neki magyaráz, őt akarja gazdagítani. Mindegy volt, hogy bevezető kurzust tartott kezdőknek – akár olyanoknak is, akiknek nem volt különösebb előképzettségük közgazdaságtanból –, vagy emelt szinten oktatott: rendkívül komolyan vette, és következetesen ragaszkodott a maga által megszabott mércéhez. Egyetemi munkánk során sokunk számára ma már ő maga a mérce, akihez igazodni próbálunk.

Habár legtöbbször kutatásain és tanóráin keresztül ismerjük Őt, tisztelegnünk kell egyetemi szervező munkássága előtt is, amely mindmáig komoly hatással van ránk. Szentes Tamás a három évtizeddel ezelőtt az országban egyedülként életre hívott Nemzetközi Kapcsolatok Multidiszciplináris Doktori Iskola első elnöke volt. Éveken át az MTA IX. osztályának elnökeként tevékenykedett, illetve vezette a BCE – illetve akkor még Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem – Világgazdasági Tanszékét. Négy esztendőn át volt a tanzániai Dar es-Salaam-i Egyetem Közgazdaságtani Tanszékének vezetője is. Most is aktív résztvevője a közgazdaság-tudománynak, az MTA Nemzetközi és Fejlesztéstanulmányok Bizottsága tiszteletbeli elnöke. Úgy vált vezetővé, hogy igazán sohasem akart az lenni. Úgy követték és követik Őt ma is sokan, hogy soha nem mondta: „Gyertek utánam...” Egyszerűen tudtuk, éreztük, hogy ennek így kell lennie, és követtük.

De nem csak a Szentes Tamás iránti szeretet és tisztelet fűzi össze e kötet szerzőit. Mi mind közvetlenül is inspirálódtunk az Ünnepelet munkáiból, kutatásaiból. Szentes Tamás nemzetközi szintű kutatási tevékenyége átfogta/átfogja a világgazdaságtant, a nemzetközi gazdaságtant, a fejlődés-gazdaságtant, a globalizáció és az integráció gazdaságtanát. Mindazok, akik ezeken a területeken kezdtünk el dolgozni, és e témákban írunk-kutatunk, megkerülhetetlennek tartjuk Szentes Tamás munkásságát. Az olyan témák kapcsán, mint a világgazdasági egyenlőtlenségek, aszimmetrikus interdependenciák, nemzetközi gazdasági rend, segélyezés stb. mindannyiunk számára ma is Szentes Tamás az igazodási pont.

Azt is tőle tanultuk, hogy az elméletek nem vonatkoztathatók el keletkezésük helyének és idejének kontextusától. Hogy a történelmiséget tagadó, a holisztikus látásmódot „anti-közgazdaságtannak” láttató felfogások nemcsak tévesek, de hazugok is. Ahogyan az is bevésődött mindannyiunk

gondolkodásába, hogy az elméleti alapozás nem önmagáért való. Azok a problémák, azok a kérdések, amelyeket akár oktatóként, akár kutatóként vetett fel és vet fel ma is Szentés Tamás, mind a való életből származnak. Az egyenlőtlenség, a szegénység vagy a függés témakörei azáltal nyernek igazán értelmet, hogy tudjuk, a világgazdaságban ezek mind súlyos teherként jelentkeznek ma is. Nem véletlen, hogy e kötet szerzői maguk is éppen ilyen aktuális, de az adott történelmi szituáción (is) túlmutató kérdéseket feszegetnek írásaikban. Így kerülnek terítékre többek között a napjainkat meghatározó, különféle gazdasági és társadalmi válságok, mint a háború, a migráció, a túlnépesedés vagy a szegénység kérdései. Ahogy nem maradnak ki azok az írások sem, amelyek a tágabb összefüggésekre fókuszálnak, és világgazdasági korszakváltás, egy új világgazdasági rend kibontakozásáról értekeznek. Helyet kaptak a nemzetközi pénzügyi feszültségekre reflektáló témák is, mint a dollárhegemónia kérdése vagy az eurózóna fizetésimérleg-problémái. De megjelennek olyan régi-új témák is, mint a zöld iparpolitika vagy a populizmus. És természetesen a földrajzi határok is kellően szélesek: Afrika, az Európai Unió, Közép- és Kelet-Európa, az Amerikai Egyesült Államok és Ázsia is elfértek e kötet lapjain. Külön fejezetet kapott a közgazdaságtani módszertan is, amelynek kapcsán Szentés Tamás oly sokszor fejtette ki a véleményét különböző fórumokon, nemritkán társszerzőkkel összefogva.

Néhány évvel ezelőtt *Utak a Széchenyi térre* címmel életútinterjúkat adott közre az MTA. Mások mellett Szentés Tamással is tartalmas és felettébb izgalmas beszélgetés született. Jelen kötetünk záró részében két olyan különlegesség kerül publikálásra, amelyek – reményeink szerint – tovább színesíthetik a korábbi életútinterjút. Az első írás műfaját tekintve szintén interjú, amelyet a Világgazdasági Tanszék hetvenedik születésnapja alkalmából készítettünk az Ünnepelttel még 2019-ben. Az anyag eddig csak digitálisan volt elérhető, most azonban végre nyomtatott formában is hozzáférhetővé vált. És helyet kap a kötetben egy személyes levelezés is, szerkesztett formában, amelyet Szentés Tamás Artner Annamáriával folytatott. Azt reméljük, hogy ezzel a két csemegével olyan kevésbé vagy egyáltalán nem ismert részleteket is a kedves olvasók elé tárhatunk Szentés Tamás életéről és munkásságáról, amelyek eddig nem voltak ismertek a szélesebb közönség számára.

A kötet szerzőinek közössége nevében szívből gratulálunk. Isten éltesse, Tamás!

A szerkesztők

Artner Annamária:**Világrendszer, válság, ideológia és tudományos munka****Részletek Szentes Tamás és Artner Annamária levelezéséből**

Szentes Tamással folytatott levelezésem annak apropóján indult, hogy 2013 tavaszán véleményezésre elküldtem neki a globális tőkefelhalmozási ciklusokról készült tanulmányomat. Nem egyedül Szentesnek küldtem el, de ő volt az egyetlen a megkeresett akademikusok és egyetemi tanárok közül, aki terjedelmes és gondolatgazdag esszével reagált. Leveléből nemcsak a mindig teljességre törekvő gondolkodó tág horizontja és örök töprengésre való hajlama, de számomra egészen meglepő módon meleg szív és segítőkész kollegialitás is sugárzott. Ez persze nem maradhatott válasz nélkül, s így a levélváltás beindult. E levelezésből olvasható alább egy kis részlet.

Kedves Artner Annamária!

Elnézését kérem, hogy csak most válaszolok levelére és megtisztelő kérésére. Ennek az az oka, hogy nővérem rohamosan romló egészségi állapota, gyomorvérzéssel intenzív osztályra kerülése, majd a diagnosztizált hasnyálmirigy-rák okozta hirtelen halála, az azt követő temetés és egyéb családi kötelezettségek megakadályozták abban, hogy akárcsak futólag is beletekintsek az Ön dolgozatába. Természetesen jól emlékszem arra, hogy valaha a mi hallgatónk volt, és olvastam is néhány korábbi írását.

Sajnos, korom és családi körülményeim, illetve végleges vidékre költözésem miatt már meglehetősen elszigetelődtem, és nem is kívánok (egyéb okokból sem) újra aktívan részt venni a hazai tudományos közéletben. Ráadásul, feleségem egészségi problémái is aggasztanak, és mozgáskorlátozottsága miatt jóval több a teendőm, mint korábban.

Megtisztelő kérésére ma átolvastam tartalmas és színvonalas írását. Részletekbe menő észrevételeket azonban nemcsak fenti körülményeim miatt nem tudok tenni (vagyis mert ahhoz alaposabb vizsgálatra lenne szükség), hanem azok talán fölöslegesek is lennének két okból is:

- Amivel első olvasatban is egyetértek (márpedig ez a megállapítások és következtetések zöme), azt nem szükséges megismételve felsorolnom.

- Amit viszont hiányolok vagy némiképpen másként ítélek, vagy ítélem meg, az jó néhány publikációmban kifejezést és kifejtést is nyert.¹ Ezeket nem kívánom itt felsorolni, nehogy azt gondolja, hogy netán bármelyikre való hivatkozását hiányolom (hiszen már régóta semmi szükségem hivatkozási listám gyarapítására) vagy hogy elolvasásukra kívánom készíteni. Csupán igyekszem megspórolni a bővebb magyarázatot arra, hogy mit és miért hiányolok, illetve ítélek meg másként:

Éspedig:

- Ami a hosszú hullámú ciklusokat és a világgazdaság történelmi szakaszait, illetve fordulópontjait, vagyis (az Ön által használt kifejezéssel élve:) „csomópontjait” illeti, azok áttekintése, tárgyalása és magyarázata ugyan igen fontos és hasznos – már csak a mai problémák történelmi megközelítése céljából is), de az ilyen ciklusokra, szakaszokra, fordulópontokra vonatkozó koncepcióknak *annyiféle változata* van, illetve írható fel, ahány különböző kritériumot választunk. Minthogy mindegyikük, miként általában az elméleti tételek is absztrakcióra épülnek, a jelenségeket és folyamatokat „csupán” különféle aspektusból világíthatják meg, jól-rosszul. Ezért egyiket sem fogadhatjuk el fenntartások nélkül és kizárólagosan. Következésképpen, a Kondratieff-féle „hosszú hullámú ciklusok” sem tekinthetők általános érvényűeknek, miként a világgazdaság történelmi szakaszaira és forduló-

1 (Szentés megjegyzése, eredetileg a levél végén „bent felejtve”):

Így többek között:

- a világgazdaság történelmi szakaszait és a ciklusokat illetően *A világgazdaságtan elméleti és módszertani alapjai* c. könyvemben (Aula, 1995),
- a centrum-periféria viszony és annak változásai, a fejlődési utak és történelmi fordulópontok vonatkozásában – több korábbi publikációmon kívül - a *Fejlődés-gazdaságtan* c. (Akadémiai Kiadó, 2011) könyvemben,
- a globalizációt és a transznacionális társaságok változó stratégiáját illetően az említetteken kívül a *World Economics II. The Political Economy of Development, Globalisation and System Transformation* c., illetve a *Globalizáció, regionális integrációk és nemzeti fejlődés korunk világgazdaságában* c. könyveimben, vagy egyebek között a „Globalisation and prospects of the world society” (*Economic Papers*, 2008. Warsawa, No. 43.), illetve „A globalizációs folyamat kedvező és kedvezőtlen hatásai” (*Magyar Tudomány*, 2002/6. sz. 708-719. o.) cikkeimben,
- a válságok természetére, okaira és kezelésére vonatkozóan pedig előbb a „Nature, background and effects of unfolding crisis phenomena in international capitalism” (*Acta Oeconomica*, 1975. No. 4.), és a "Global nature, origins and strategic implications of the world economic crisis: an Eastern European view" (*Trade and Development. An UNCTAD Review*. No. 4. Winter, 1982.) cikkeimben, majd a „Megjegyzések a válság gyökereiről és a kiutakról – némely leegyszerűsítő nézetek és politikák ellenében” (*Magyar Tudomány*, 2009/5. sz.) és a „Válság és válságviták”. (*Köz-Gazdaság. Tudományos füzetek*. IV/3. sz. 2009) cikkeimben, főként pedig a *Ki, mi és miért van válságban?* c. könyvemben (Napvilág Kiadó, 2009).

illetve „csomópontjaira” és „korszakváltására” vagy a gazdasági növekedés szakaszaira vonatkozó nézetek sem.

- Az 1970-es évek elején kirobbant válságról már annak idején, 1974-ben megállapítottuk (nevezetesen azon a Max Planck Intézet által szervezett szemináriumon, amelyen régi barátaimmal és kollégáimmal, Immanuel Wallersteinnel, Samir Aminnal, Gunder Frankkal, Giovanni Arrighivel és még más néhány résztvevővel vagy egy hétig folytattunk eszmecsserét), hogy az volt az első valóban *globális* jellegű (nemcsak kiterjedését, hanem átfogó és összetett hátterét, a gazdaságiakon kívül a nemzetközi erőviszonyokkal, politikai tényezőkkel stb. is összefüggő okait illetően is), és annak *strukturális* természetete a nemzetközi munkamegosztás korábbi, „gyarmati” típusának markánsan egyenlőtlen, sőt átalakulása nyomán még tovább egyenlőtlenítő szerkezetét tükrözte, *institucionális* jellege pedig a gazdasági folyamatok „nemzeti” keretek között (főként a TNC-k miatt) már egyre kevésbé, globális szinten viszont (valódi globális intézmények hiányában) még egyáltalán nem lehetséges szabályozásával függött össze. A végső következtetés csak az lehetett, hogy még ha az egyes (főként a vezető) országoknak sikerül is így vagy úgy, többnyire mások terhére („áthárítás”!) kilábalni a válságból, a világgazdaság maga újabb és újabb válságoknak néz elébe – mindaddig, amíg fennálló rendjének (bárhogyan nevezzük is azt) a nemzetközi és társadalmi egyenlőtlenségeket fokozó hatását nem sikerül lényegesen megfékezni, illetve csökkenteni.
- Az első globális jellegű (és nem csak „nemzetköziesedő”, vagyis egyik országból a másikra átterjedő) válságot követő évtizedekben ugyan *különböző fajtájú*, illetve megjelenésű, közvetlen okait tekintve eltérő típusú *válságok* következtek be, hol egyik országban vagy térségben, illetve pénzpiacon, hol másokban robbanva ki, majd terjedve tovább, mindazonáltal egyértelműen jelezték és jelzik magának a világgazdaságnak az állandósult *válsághajlamát*. Ez szinte törvényszerűen következik a gazdasági egyensúlytalanságot újratermelő nemzetközi, illetve társadalmi egyenlőtlenségek fennmaradásából és növekedéséből, valamint a kiterjedő és elmélyülő interdependenciák és kölcsönhatások tényéből.
- Amennyiben a világgazdaságot és világtársadalmat ez utóbbi tényre való tekintettel – még ha a globalizációs folyamat kezdetét másként határozzuk is meg – egyfajta *szerves, organikus rendszerként* értelmezzük, úgy magától értetődik, hogy miként az olyan emberi szervezet is „válsághajlammal” küzd, súlyos kríziseknek néz elébe, amelyben megbomlik az egyensúly, amelynek egyes részei nem kapnak elegendő tápot, különösen ha más részek degeneratív növekedése

miatt, ez a válsághajlam a globális rendszerben is kialakul. Sajnálatos módon a közgazdászok többsége az ökonomista szűklátókörűség miatt ezt nem látja be, és csak az egyes válságok konkrét megjelenési formájára összpontosít, az egyensúlyt, illetve egyensúlytalanságot pedig csak a gazdaságra vonatkoztatja – a társadalmi és nemzetközi egyensúly fontosabb szerepéről megfeledkezve. Szerencsére, Ön nem tartozik ezekhez, hiszen nem tekint el a szóban forgó egyenlőtlenségek problémájától és az egyes válságok közös hátterétől, illetve a strukturális és intézményi vonatkozásoktól. A holisztikus szemlélet azonban még ennél is többet kíván, különösen a legutóbbi válság tükrében. (Csak zárójelben jegyzem meg, hogy a „*csomópontválság*” kifejezés, még ha az egyszerre több változó együttes hatásának többé-kevésbé holisztikus értelmezését kívánja is kifejezni, nem túl szerencsés, sőt nyelvileg is kifogásolható, hiszen nem valamiféle csomópontnak a válságáról, még csak nem is a válság csomópont-szerűségéről van szó, hanem csak a különböző okok, hatások kulminációjáról.)

- Már nemcsak arról van szó (és ez ki is derül az Ön írásából), hogy milyen gazdaságpolitikai eszközökkel lehet kilábalni a válságból, hogy a keynesi vagy inkább a monetarista gazdaságpolitika ígér-e nagyobb sikert. Sőt sokkal többről, mint a fennálló gazdasági „rendszer” szükséges átalakításáról, annak lehetőségéről és feltételeiről. A legutóbbi válság jól megvilágította (legalábbis azok számára, akiknek nem volt csukva a szemük) a *társadalmi magatartás* kialakult és világszerte terjedő jellegének és ezzel összefüggésben, illetve ezt meghatározóan a *piac* eredeti funkcióin messze *túlterjedő hatáskörének* a következményeit. Az előbbi a gazdag, illetve elit rétegek *hivalkodási hajlamának*, luxusfogyasztásának, önző individualizmusának és életstílusának a nemzetközi és társadalmon belüli *demonstrációs hatások* nyomán bekövetkező, a szegényebb országokat és rétegeket is érintő terjedését, annak a média és az üzleti propaganda, valamint a bankok felelőtlen hitelpolitikája által történő támogatását, serkentését jelenti. Az utóbbi pedig *a nem gazdasági szféráknak*, így a kultúrának, tudománynak, oktatásnak, közegészségügynek, sportnak, nem utolsósorban a politikának, stb. (a liberalizmus eszméje eredeti megalkotóinak felfogásával ellentétben) *a piaci erők alá rendelődését*, ami ezek degenerálódását és az említett társadalmi magatartás terjedését is előidézi, illetve segíti.
- A végső konklúzió is (bár egyetértek az Ön által megfogalmazottal) jóval több szempontra, kritériumra és foratókönyvre kellene, hogy kitérjen, és pedig még kevésbé ideológiai színezetű fogalmakkal. Ezzel kapcsolatban megjegyzem, hogy a baloldali, illetve progresz-

szív gondolkodású társadalomtudósok többsége, köztük említett barátaim is az érvelésben rendszerint abba a hibába esnek, hogy inkább ragaszkodnak régi, többnyire már lejáratott olyan fogalmakhoz, amelyek hallatán az ellenfelek eleve becsukják fülüket, mint sem az utóbbiak által és a köztudatban használt fogalmakkal élve, azok valódi tartalmát megvilágítva mutatnának rá a valós problémákra és azok kezelésének lehetséges mikéntjére. Ráadásul a *rendszer-elméletek* gyakran úgy kezelik a társadalmi-gazdasági rendszereket, mint valamiféle önálló, nemcsak egymástól, de magától a társadalomtól, annak tagjaitól is független entitásokat, sőt, mintha azokat nem az utóbbiak alakíthatnák, reformálhatnák, változtathatnák meg. Hol van a galbraithi „ellensúlyozó erő” szerepe?! Vagyis mi kényszerítette ki eddig is, és mi kényszerítheti ki a jövőben a szükséges változásokat? Melyek ma az „ellensúlyozó erő” pozitív vagy negatív változatai?

Ennél több észrevételt most nem tudok, és nem is kívánok, tenni. A fentiek sem kritikai megjegyzések akarnak lenni, inkább csak a látókör tágítására, a történeti, a kritikai és a holisztikus szemlélet együttes alkalmazására buzdítás céljából születtek.

Kívánok további eredményes munkát, üdvözlettel,

Szentes Tamás

2013. május 1.

Kedves Szentes Tamás Professzor Úr!

Elnézést, hogy csak most válaszolok, de az elmúlt napokban nagyon sok elfoglaltságom volt, még szombat este is 19 óráig tanítottam (kényszerű másodállás), és nem akartam sebtében válaszolni. E levél már napok óta készül, de csak most sikerült befejeznem.

Nagyon köszönöm kedves – ráadásul, külön örömökre, éppen május elsején írt – levelét, igen megörvendeztetett vele. Mindenekelőtt azért, hogy egyáltalán válaszra méltatott, ráadásul komolyan foglalkozott anyagommal, és vette a fáradságot, hogy lényeges, továbblendítő észrevételeit levélben kifejtse. Az a bizalom is elmondhatatlanul jól esett, hogy írt körülményeiről, amelyek elszomorítják, és megnehezítik életét. Őszinte részvétem nővére halála miatt, kívánok jobbulást kedves feleségének, és erőt Önnek, hogy dolgait vinni tudja.

Sajnos úgy tapasztalom, mintha ez az Ön által tanúsított a szakmai és emberi hozzáállás kiveszőben lenne (vagy talán mindig is ilyen ritka volt?).

Mindenesetre a lehető legkellemesebben lepett meg, erőt ad további munkámhoz, sőt életemhez, és ezért külön hálás vagyok érte.

...

Igen érdekes, hogy miközben a politikumban valamiféle anti-neolib retorika érvényesül, sőt a gyakorlati lépések között is fellelhető a maga közvetlenségében ilyen irányultság, a „tudományt” továbbra is, ha nem még inkább, uralja az elmúlt évtizedekben elterjedt felületesség, egy – szintén az MKKE és tanárai, így az Ön szellemén nevelkedő – közgazdász barátom találó megfogalmazásában a „megélhetési kutatás”. Ezzel együtt a tudományos közegben a feudális-konzervatív attitűdök gátak nélkül terjednek (erősödnek), immár a lélegzetvételhez hasonlatos természetességgel működnek – bár ezt én, mint Önnél tudományos értelemben nyilván alsóbbrendű és fiatalabb is, valamint és egyáltalán nem mellékesen (!) nő, talán jobban érzékelem, mint Ön.

Ebben a helyzetben egyfelől üdítőleg hatott rám az Ön kedves, nyelvvezetésében is szép levele – milyen felüdülés ilyen magyar mondatokat olvasni! – másfelől azonban még inkább elkeserített. Mert újólaj eszembe juttatta, hogy kikopnak az ország értelmiségi elitjéből a méltók, a műveltek, a nagyok, akik az ország tudományos közegét és általános műveltségét felfelé húzhatnák.

Észrevételeivel, különösen a válság mindenre, így a társadalmi magatartásformákra is kiterjedő jellegével kapcsolatban nincs vitánk, és azokat a dolgot javítása során figyelembe fogom venni. Külön köszönöm, hogy felhívta figyelmemet a „csomópontválság” nyelvileg is pontatlan voltára. Ami azért különösen fontos, mert megalkotója az általam elmondhatatlanul tisztelt Rozsnyai Ervin, nemrég elhunyt marxista filozófus, a magyar tudomány egyik kevésbé ismert, de kiemelkedő – az utókor által egyszer majd bizonyosan elismert – alakja, aki nyelvi kérdésekben a szó legnemesebb értelmében roppant kényes volt. Újra és újra átírta munkáit, egy-egy mondatot, vagy szót javítva. (Verseket is írt, még hozzá kiválóakat.) Sajnos már nem tudom jelezni neki a problémát, pedig kíváncsi lennék, hogyan reagálna.

Mint korábban említettem, dolgozatom a „Válságban a munka” című egyszemélyes OTKA-m keretében készülő tanulmány első része. A téma a munka helyzete, összefüggése a versenyképességgel, a gazdasági-társadalmi haladással, a kapitalizmus – mint Ön írja – „válsághajlamával”. Ez magyarázza azt is, hogy a ciklusok, illetve a válságáthárítás kapcsán a gazdasági tényezőkre koncentráltam, hiszen a munka válsága (a bér munka válságán keresztül) valójában a rendszer válságának alapja. A válság (a globális válság is, a rendszer általános válsága is) a gazdasági vonatkozások következménye. Hiszen, ahogy Ön írja, a társadalmi tényezők torzulását a piac túlterjeszkedése, „a nem gazdasági szférának...a piaci erők

alá rendelődése” okozza. Én ezeknek a piaci erőknek, a versenyképesség imperatívuszában kifejeződő profittermelési kényszernek a foglalkoztatással (bérmunkával) való összefüggéseit igyekszem megírni, a lehető legtöbb adat felsorakoztatásával. A globális és európai munkaerőpiac empirikusan is megragadható trendjei mellett a foglalkoztatás és versenyképesség, foglalkoztatás és növekedés, versenyképesség és növekedés stb. elméleti összefüggéseit vizsgálom. A dolgozat esettanulmányokat is fog tartalmazni a globális tőkeértékesülés, a válság és válságáthárítás, a versenyképesség és foglalkoztatás kapcsolatát illusztrálандó (pl. Brazília, Görögország, Írország, Kína). Az eredmény egy könyv lenne, illetve reményeim szerint egy nagydoktori disszertáció, aminek sikeréhez persze egy jó dolgozaton kívül sikeres habitusvizsgálat is kell, és mára, mint azt bizonyára Ön is tudja, ennek szempontjai is megszigorodtak.

Tisztában vagyok vele, hogy a „*piaci erőknek*” a társadalomtudományban is megfigyelhető túlterjeszkedése és uralma miatt ma sok pontos és fontos kifejezés avíttnak tűnik, ezért igyekeztem is kerülni ezeket, amennyire lehet. Ön ezt az igyekezetet kevésbé eredményesnek ítéli. Bizonyára ebben is igaza van (az én egyik tanárom Szentés Tamás volt , és nehéz eltitkolnom, hogy amit tőle tanultam a világgazdaságról, azt lényegében a mai napig igazolódni látom), de tény, hogy nehéz úgy beszélni, ha az embertől elveszik a szavait, illetve napi politikai konnotációkkal ruházzák fel azokat. Arról nem is beszélve, hogy akárhogyan is írjuk körül mondjuk az értéktöbblet per munkabér rátát, az mégiscsak az marad, ami: „*lejárattott fogalom ... melynek hallatán az ellenfelek eleve becsukják fülüket*”. És ez még a legjobb eset, mert a dolog rendszerint nem áll meg itt, ugyanis a szájukat viszont kinyitják, hogy érvek helyett a denunciació erejével söpörjék le az írást, annak alkotójával együtt a „komolyan vehető tudományos közélet” porondjáról. Ezért úgy látom, a gazdasági-társadalmi folyamatok mélyebb elemzésével járó konfliktusokat nem lehet megúszni, legfeljebb a minimumra csökkenteni azzal, hogy a tények, adatok lehető leggazdagabb arzenálját tárjuk az olvasó elé. Ezt igyekszem megvalósítani.

A dolgozat további (nem kis részben már megírt, de továbbfejlesztésre szoruló) részeiben magam is éppen arra törekszem, hogy „*a köztudatban használt fogalmakkal élve, azok valódi tartalmát megvilágítva mutassak rá a valós problémákra és azok kezelésének lehetséges mikéntjére*”, például a versenyképesség, termelékenység, tőkehatékonyság (profitabilitás, költséghatékonyság), ULC kapcsán, amely fogalmakat illetően a mainstream közgazdaságtanon belül hatalmas zűrzavar uralkodik, megjegyzem véleményem szerint egyáltalán nem véletlenül.

Még sokat tudnék Önnek írni, mert szívesen „beszélgetek” Önnel, abban a tudatban, hogy itt nyitott fülekre találok, de mivel az embert sok-

szor megcsalják vágyai, és mert tudom azt is, hogy mennyi fontosabb teendője van, most erőt veszek magamon 😊, és abbahagyom.

Végezetül is megköszönöm a figyelmet, amit rám szentelt, a megfontolandó észrevételeket, és újólag kívánok minden lehetséges jót Önnek és családjának.

Tisztelettel üdvözlí:

Artner Annamária

2013. május 5.

Kedves Annamária!

Engedje meg, hogy az egyszerűség kedvéért így szólítsam (feltételezve persze, hogy Ön sem ragaszkodik majd a „Professzor Úr” megszólításhoz, és majd keresztneveemen szólít). Megköszönöm nagyon kedves, közvetlen hangvételű és személyes gondjait is érzékeltető levelét, amelyre választomat ezúttal is e csatolt, nem pedig eleve e-mail levélben fogalmazom meg. Bevallom, hogy az utóbbtól, hacsak nem néhány soros válaszról van szó, azért ózdkodom, mert nem tudom átlátni az egészet. (Rosszmájúan még azt is feltételezhetném, hogy a holisztikus szemlélet ellenében találták ki annak térbeli korlátját. Sőt, ha valamiféle „összeesküvés-elméletnek” lennék a híve, még azt is gondolhatnám, hogy a Windows nyelvi ellenőrző programja is ugyanezért kifogásol minden hosszabb, összetett mondatot. Ha annak idején számítógépen írtak volna, nemcsak Cicero, hanem Kosuth, Széchenyi, Adam Smith, Karl Marx, Alfred Marshall, J.M. Keynes és megannyi más tudós, szónok és gondolkodó lett volna kénytelen mondatait aprókra széttörni, mert a Windows programja szerint azokat „nem lehet értelmezni”. (Talán nem véletlen, hogy az amerikai szakirodalom inkább a rövid kijelentő mondatokat kedveli?!) Az persze a sors iróniája, hogy első, ugyancsak csatolt levelemben a jobb átláthatóság ellenére a javítás során mégis benne felejtettem a néhány publikációmra utaló, törlésre szánt részt. Ez nem csak az előző levelemben már említett ok, nevezetesen a félreérthető szándék miatt bosszant. Azt is be kell vallanom (mea culpa!), hogy a szóban forgó rész az Ön tanulmányának gyors, felületes áttekintése után eredetileg abból az egoista kényelmességből fakadó meggondolásnak volt a terméke, hogy ti., ha valaki kíváncsi egy olyan témakörben írt dolgozatáról alkotott véleményemre, amelyben meglehetősen sokat publikáltam, akkor azok némelyikének elolvasásával is megtudhatja azt. Nagyon is szégyellem ezt az első, teljesen indokolatlan, tőlem szokatlan reagálást, amelyet immár Önnek is bevallok.

Tanulmányának alaposabb áttekintése után is csak megismételhetem, hogy azt igen tartalmas, színvonalas és nagyon időszerű, a témakörben folyó vitákhoz sokban hozzájáruló munkának tartom, amely számomra érthetővé és indokolttá is teszi az akadémiai doktori cím elnyerésére vonatkozó ambícióját. Minthogy levelében utalt annak nehézségeire, mégpedig nemcsak családi és munkahelyi körülményeire való tekintettel, hanem főként a követelmények – úgymond – „szigorítása” vonatkozásában is, egyrészt elmondom hogyan látom én a helyzetet, másrészt – ha megengedi – némi tanácsot is adnék, visszautalva első levelem némelyik megjegyzésére.

Megítélésem szerint és minden törekvésem ellenére nem a szóban forgó fokozat, illetve cím megszerzésének követelményei szigorodtak, hanem „csak” (de annál rosszabb!) a követelmények teljesíthetőségének feltételei romlottak! A régi TMB idején, amelynek plenumán jó ideig a Gazdaság- és Jogtudományi Osztályt képviseltem, sőt még a későbbi Doktori Tanács első időszakában is természetes követelmény volt (a természettudományok és az orvostudomány terén is) az önálló tudományos könyv, illetve könyvek publikálása. (Nem dicsekvésből, hanem csak tényként említem, hogy az 1974-ben elnyert doktori fokozatom előtt már több, köztük külföldön megjelent könyvem is volt. De ugyanez néhány más kollégám esetében is elmondható.) Ez a követelmény az elmúlt évtizedben totálisan kikerült a DT gyakorlatából, sőt a vonatkozó előírásokból is. Egykori osztályelnökként sikerült ugyan a tudományos könyv prioritását osztályunk doktori szabályzatában megőrizni, sőt ezt még a Gazdaságtudományi Minősítő Bizottság követelmény-rendszerében is megtartatni, de már korántsem jelent abszolút követelményt még akár egyetlen tudományos monográfia publikálása sem, amennyiben azt több, „rangosnak ítélt”, vagyis (!) kellő impaktfaktorú folyóiratban megjelent cikk is kiválthatja.

Ez egyfelől jó hír lehet azoknak, akik saját fogyatékságaik miatt nem képesek „nagyobb lélegzetű” (nemcsak terjedelemben, hanem tartalomban is bővebb), átfogó és összegző monográfiát, vagy pláne több ilyen is írni. Másfelől viszont a tudományos habitus értékelésében, különösen a vonatkozó pontozási rendszerben, kellő súllyal vagy egyáltalán csak az olyan folyóiratcikkek számítanak, amelyek a folyóiratoknak döntően a Thomson-SCI szerinti rangsorolása vagy annak némi kiegészítése alapján „mértékadónak” tekinthetők, illetve az MTMT-ben ennek megfelelően szerepelnek. Márpedig a pusztán impaktfaktor alapján „rangosnak” minősített folyóiratokban (tisztelet a kivételnek) nem könnyű cikkeket megjeleníteni, különösen olyanokat, amelyek nem illeszkednek a „mainstream”-hez. (Ezek nemcsak hogy nem fizetnek honoráriumot a szerzőnek, de némelyikük még komoly összeget is kér a szerzőtől a peer-review-k honorálása címén. Ráadásul, a peer-review-k készítői többnyire a folyóirat szerkesztő-

jének feltételezett ideológiai elvárásához igazodva írják meg véleményüket, és utasítják el az olyan írásokat, amelyek nem tartoznak a „comme il faut” körébe – hasonlóan a pártállami idők kiadói politikájának ahhoz a gyakorlatához, hogy ti. „ami nem jelent meg, abból még sohasem volt baj”.)

Ugyanakkor a „nagy lélegzetű” önálló tudományos könyvek publikálása is megnehezült, legalábbis a valóban rangos könyvkiadóknál. Eközben viszont nagyon is könnyebbé vált kisebb-nagyobb, lektorátlan könyveknek az értékelésben aligha számító tanszéki vagy intézeti kiadványként, sőt akár saját kiadásban való megjelentetése, amit jó érvként használnak fel a tudományos könyveket és a széles körben, több generáció által is használt tankönyveket degradáló, azok figyelmen kívül hagyását szorgalmazók.

A külföldi kiadók többnyire csak a már „befutott” szerzőktől fogadnak el kéziratokat, a hazaiak pedig, így pl. az Akadémiai Kiadó is, általában szponzoroktól, illetve pályázatokon elnyert pénzforrásoktól is függővé teszik a kiadást.

Mindez bizonyos mértékig indokolttá is teszi a tudományos könyvek szerepének háttérbe szorulását, de aligha indokolja a folyóiratcikkek értékelésének (és a hivatkozásoknak, illetve idézettségnek) a kialakult, kifejezetten eltorzult és implicit ideológiával fertőzött vagy „csak” bizonyos érdekekhez kapcsolódó gyakorlatát. Ma, illetve már jó ideje a DT minden további nélkül elfogad olyan publikációs teljesítményt, amelyben akár egyetlen önálló publikáció sem szerepel, csupán kellő számú sokszerzős cikk, azok tartalmától, műfajától, tényleges tudományos jellegétől függetlenül is, ha azok kellő impaktfaktorral bíró külföldi folyóiratoknál jelentek meg. Ez a gyakorlat – sajnos – a GMB esetében is óhatatlanul megjelenik... Az MTMT jelenlegi szerkezete is ezt a gyakorlatot és szemléletet tükrözi, amelyhez a doktori cím elnyerésére pályázók igazodni kényszerülnek. (Én már többször megfogalmaztam és kifejeztem ellenvetéseimet, és szó van arról, hogy két kollégával közösen jelentetünk meg cikket minderről.²)

A doktori cím megszerzésének *követelményei* tehát inkább fellazultak, semmint szigorodtak volna, azok *teljesíthetőségének feltételei*, körülményei viszont nagymértékben, sőt drasztikusan nehezebbé váltak – mind objektív, mind szubjektív, illetve ideológiai okok miatt. (Ez utóbbiak – ellentétben a marxizmus-leninizmus „hegemón” szerepével, vagyis az ideológiai követelmény explicit megnyilvánulásával – nagyon finoman, elegánsan, rejtett, implicit formában, a „tárgyilagosság” leplében fejeződnek ki.)

A fentiekre való tekintettel és a tényleges helyzetet, illetve körülményeket figyelembe véve (az önálló tudományos könyvek publikálására vonat-

2 A cikk nem sokkal később meg is jelent: Csaba László, Szentes Tamás, Zalai Ernő (2014): Tudományos-e a tudánymérés? Megjegyzések a tudánymetria, az impaktfaktor és az MTMT használatához. Magyar Tudomány. 175. évf. 4. sz. 442–466. old.

kozó saját preferenciámat félre téve és az egykori követelményeket mel-
lőzve) aligha tanácsolhatok mást az Ön említett ambícióját helyeselve és
támogatva, mint hogy igyekezzék minél több olyan cikket írni, amelyet a
„rangosak” elfogadnak és megjelentetnek, és amelyek hivatkozásokat is
kiváltak (ha másért nem, legalább a közölt adatok miatt).

Az Akadémián belül folyó „számháborúban” óriási előnyt élveznek azok,
akik egyrészt sok társszerzővel közösen publikálnak (tekintettel arra, hogy
a közös cikkekre kapott hivatkozások számát a jelenlegi gyakorlatban mind-
egyikük esetében, vagyis frakcionálás nélkül elszámolják), másrészt olyan
témájú felmérésnek az adatait közlik, amely témával (mint pl. cigánykér-
dés, antiszemitizmus, a nyugdíjak finanszírozhatósága, korrupció, fekete,
illetve szürke gazdaság, stb.) sok más országban, így a legfejlettebbekben
is sokan foglalkoznak (így ugyanis biztosított a sok hivatkozás is). Az Ön
témaköre persze nem ilyen, ezért „csak” az összefüggések új megvilágí-
tása, az adatokkal és érvekkel alátámasztott új következtetések válhatnak
ki megfelelő, hivatkozásokban is megnyilvánuló visszhangot. A tudomá-
nyos eredmény hatását ugyanis a kialakult torz gyakorlatban csupán a bel-
terjesség jegyében (ti. az egymásra hivatkozások alapján meghatározott
impaktfaktoruk szerint) „rangosnak” ítélt folyóiratok területére, vagyis még
az adott tudományos diszciplínán belüli hatásnál is szűkebb szférára kor-
látozva értelmezik. Az oktatásban, nevelésben, felvilágosításban, kultúrá-
ban mutatkozó, a közgondolkodást, a társadalmi magatartást és gyakorla-
tot, valamint a politikai döntéshozatalt vagy a törvényeket javító stb. hatás
eleve figyelmen kívül marad, mintha a tudomány öncélú lenne...

Írásainak a kiadók, illetve szerkesztőségek és az azok által megbízott
lektorok részéről való kedvezőbb fogadtatására tekintettel megismétlem
azt, amit első levelemben a baloldali, illetve (e fogalom ma már, főként ide-
haza zavaros értelmezésére való tekintettel) pontosabban szólva: a prog-
resszív gondolkodású és szociálisan érzékeny értelmiségiek érvelésének
gyakori fogyatékoságáról írtam. Célszerűbb és helyesebb elkerülni – leg-
alábbis ott, ahol a lényeg másként is kifejezhető – azokat a fogalmakat,
amelyek eleve irritálóak a mindenkori „mainstream” hívei számára, legfő-
képpen pedig azokat, amelyek már elveszítették eredeti jelentésüket, tar-
talmilag kiüresedtek vagy éppen lejáratódtak.

Egyébként is a tudományban meg kell szabadulni minden ideológiától.
Ha kénytelenek vagyunk is olyan fogalmakat használni, amelyek ideológiai
tartalmat nyertek, legalább érzékeltetnünk kell azok többféle értelmezhe-
tőségét. Ez különösen vonatkozik olyan fogalmakra, mint „kapitalizmus” és
„szocializmus”. A kapitalistának mondott rendszereknek többféle változata
van, és maga az ún. kapitalizmus sokat változott és folyamatosan változik,
de – az ideológiai értelmezésekkel, mind a pro, mind a contra megítélé-
sekkel ellentétben – nem magától, mint valami önálló entitás, hanem az

emberi társadalom, az emberek kollektív magatartása, reagálása nyomán. A „szocializmusnak” is (már amennyire a „létező szocializmusként” magukat azonosító rendszereket annak lehet nevezni) többféle változata jött létre, és annak is a megreformálhatóságát csupán az ideológiailag elfogult, kizárólag „tisztá” entitásokat feltételező puristák tagadják (ami utólag persze könnyű). A „multikat” is emberek irányítják, mégpedig gyorsan változó körülmények között és azokhoz nagyon is rugalmasan igazodva, amire való tekintettel indokolt óvakodni jelenlegi viselkedésük, stratégiájuk, üzleti politikájuk állandóként feltételezésétől, pláne extrapolálásától. (S. Hymer, aki J. Dunning előtt a „multik” legkiválóbb és legismertebb szakértőjének számított, ezt a hibát bizony elkövette – Ádám Györgytől eltérően, aki már évtizedek előtt rámutatott azok rendkívüli rugalmasságára, internalizálási és „out-sourcing”, illetve hálózat-építési készségére. De Dunning kiemelkedően tartalmaz, mondhatni a témában legkiválóbb monográfiájában is komoly fogyatékoságnak tartom azt, hogy nem tárta fel azt a hatalmas különbséget, amely a II. világháború előtti „gyarmati” társaságok és a későbbi, illetve mai TNC-k, „multik” között mutatkozik.)

A világ fennálló rendje és az egyes országokban kialakult, többé vagy kevésbé megszilárdult gazdasági rendszer kétségkívül – és ezt senki nem is tagadja, legyen bár híve vagy éppen ellensége a kapitalizmusnak – a tőkés piacgazdaság rendje, illetve rendszere, vagyis kapitalista, amelyben a tőke, mégpedig a többnyire és mindinkább transznacionális tőke dominál, még akkor is, ha igen különböző és ugyancsak változó politikai rezsimnek társulnak is hozzá. (Mellesleg szólva, a „létező szocializmus” szovjet rendszere is voltaképpen egy militarizált és diktatórikus államkapitalista rendszer volt, és a jelenlegi kínai rendszer a kommunista párt uralma és ideológiai cégére alatt egy mindinkább kibontakozó tőkés piacgazdaság rendszere.) Minthogy azonban és következésképpen nemcsak különböző és változó politikai rezsimnek léteznek, hanem a tőkés piacgazdaságnak is *többféle és változó formája* van (még a kapitalizmus általános fejlődési „szakaszain”, így jelenlegi szakaszon belül is), és igencsak eltérőek a világunkban létező kultúrák, civilizációk is, és változó a társadalmi magatartás világképe is, úgy vélem, hogy sokkal óvatosabban kell megítélnünk nemcsak a válság okát és természetét, hanem a jövő lehetséges perspektíváit is.

Az Ön végső következtetéseivel (leszámítva a „túltermelési válságra” vonatkozó, túlságosan leegyszerűsítő megállapítását, amely figyelmen kívül hagyja a hivalkodó luxusfogyasztásnak a nemzetközi és belső demonstrációs hatások nyomán világszerte túlköltekezéshez, a bankok által is serkentett eladósodáshoz vezető szerepét) én is egyetértek. Hasonlóképpen a jövőre vonatkozó hipotéziseinek lényegével is. Mindamellett nemcsak az ideológiai nyelvezettel bánnék csínján az említett okokból, hanem a jövő

lehetséges „forgatókönyveinek” talán túlságosan is pesszimista (az objektív és szubjektív „ellensúlyozó” vagy békés megoldásra kényszerítő erőket nem eléggé számításba vevő) felvázolásával is.

Az emberi társadalom már igen sok válságot és katasztrófát megélt, és bár többnyire csak azok után tanulta meg a vonatkozó leckét, én nagyobb esélyt látnék arra, hogy ezúttal a végső katasztrófát hozó háborúk előtt tesz megfelelő lépéseket békés reformok útján a súlyos globális problémák megoldására. Persze lehet, hogy ez csupán egy magamfajta, elkötelezetten pedagógusként az emberi tudat és magatartás, következésképpen a rendszerek megváltoztathatóságában is bízó öregember hiú reménye, illetve illúziója.

További eredményes és sikeres munkát kívánva, üdvözlettel, Szentes Tamás

P. S. Levelében említést tett egyik írásomnak valamilyen agnoszticizmusra valló megállapítására. Jó lenne tudnom mi volt az, mert nyilván félreértetten fogalmaztam valamit. Én soha nem voltam, ma sem vagyok és nem is leszek agnosztikus. Az viszont meggyőződésem, hogy a valóság sokkal összetettebb és gyorsabban változó, sem hogy bármelyik elmélet (lévén szükségképpen absztrakcióra épülő és az adott hely és idő viszonyait tükröző) képes lenne annak egészét megvilágítani és megmagyarázni, amiért is egyiket sem tekinthetjük tökéletesnek, de mindegyikből tanulhatunk többet vagy kevesebbet kellő kritikával. Ezért is szükséges a társadalmi valóság elemzésében a történeti, a kritikai és a holisztikus szemlélet együttes alkalmazása!

2013. május 9.

Kedves Tamás! ☺

Elnézést kérem, hogy válaszzommal várattam, az indok a szokásos mókuserék, ami ritkán enged nyugodt, elmélyülésre alkalmas perceket, márpedig az Önnek írandó levél ilyeneket követel. (Természetesen az alkotómunka is, amelyhez az elmúlt hetekben szintén nem jutottam hozzá.)

Én is jobb szeretek word-ben írni, ha komolyabb dolgokról van szó. Egyébként biztonsági okokból is célszerűbb, mert a „Nagy Testvér” – technikailag a Google – figyel... (Sosem gondoltam volna, hogy Orwell számomra valaha is referenciává válik, ugyanis régen egyáltalán nem szerettem. De mostanában sokszor eszembe jut. Egyébként egyszer tényleg megtaláltam egy levelező listára írt leveletem – az egész levelezést – a neten: elég hideglelős érzés volt.)

Az amerikai, de általában is az angol szakirodalom nyelvezete és a windows javítóprogramja közti összefüggés nyilvánvaló. Hiába fordították le magyarra a magyarok, meghagyták az angol gondolkodásmódot. Ez is része annak a hatalomnak, amit az angolszász országok, elsősorban természetesen az USA gyakorol a világon: az angol nyelv tudásának megkerülhetetlensége, ha valaki bármiben előbbre akar jutni. És ezt önként felvállalják az emberek – már amennyire a körülményeik kényszerítő ereje előtti meghajlást önkéntesnek lehet nevezni. Amióta a formális alávetést felváltotta a reális alávetettség, a diktatúra eszközei és így láthatósága, érzékelhetősége is megváltozott.

A nyelv magában hordozza az egész kultúrát, amiből sarjadt, és amiben fejlődött. Ezért nehéz idegen nyelven írni, hacsak a nyelvterületen való huzamos tartózkodással nem sajátítja el valaki azt a gondolkodásmódot. Ilyenkor egyébként többnyire bekövetkezik az azonosulás is. (Ld. „kint tanult” tehetségeink, ill. minden nemzet hasonló cipőben járó értelmiségének produktumai.) Ezért én visszásnak tartom azt is, hogy egy nemzeti akadémia a tudósait annak függvényében ítélje meg, hogy képesek-e idegen nyelven számottevő eredményre. (Vagyis mennyire sajátították el az idegen nyelvet, lényegében az angolt.) Mi lenne például, ha megítenék a tartalmat, és ha az számottevő, maga a tudományos közösség gondoskodna annak nemzetközivé tételéről? Ez az eljárás természetesen csak elfogulatlan szemlélet alapján képzelhető el, de hát mi más a feladata a tudománynak, mint elfogulatlanul vizsgálni minden létezőt? Ön azt írja *„Egyébként is a tudományban meg kell szabadulni minden ideológiától.”* Egyetértek, az alábbi kiegészítéssel.

Az ideológia, vagy „osztályszemlélet” csak az elfogulatlan elemzés után következik (de következik, elkerülhetetlenül), mégpedig a *cui prodest* alapján. Melyik társadalmi csoportnak (osztálynak) érdeke a tudományos elfogulatlanság, az alapos és újólágos vizsgálatok, a régi elvetése, ha az már nem bizonyul elegendőnek a problémák megoldásához? Vagyis az igazi tudós nem osztályt választ, hanem a tudományt. És akkor megleli azt is, mi (ki, kik, hogyan) gátolják a megértésért tett erőfeszítéseiben. Ezért „bónusz”-nak megkapja az osztályt, vele az ideológiát. Akár akarja, akár nem. De persze nemcsak az „igazi” tudós részesül ebben a kegyben, hanem minden tudós. Az is, amelyik nem kér az elfogulatlanságból, és megáll a kérdőjelek vagy kellemetlen tények előtt, sőt félresöpri azokat. Az ő osztályrésze a fennálló apológiája lesz. Ezt minden korban jól megfizették, amióta a homo sapiens elhagyta bölcsőjét, a közösséget, és az individualizálódás útjára lépett – amit mára tökélyre is vitt, és éppen most készül megfulladni tőle.

Persze mindez leginkább a társadalomtudományokban szembetűnő, pedig így működik a természettudományokban is. A történelmi példák, mint Kopernikusz vagy Galilei (az egyház – II. János Pál pápa – csak halála

után 350 évvel rehabilitálta!) jól ismertek, de Kalmár László Integrállevél c. könyvében nem kevésbé izgalmasan mutatja ezt be a matematikai egzakt-ság fejlődése kapcsán. És még a művészetek is így működnek. Mellbe-vágó bizonyosságot ad rá a festészet, szobrászat, de az irodalom, zene vagy a film is. Ezek magas szintű művelői mind koruk előtt jártak, mert műveltségük okán láttak visszafelé, és ezért látni tudtak előre. Olyanok voltak, mint a tralfamadoriak Vonnegut Az 5-ös számú vágóhíd c. könyvében, akik elmondják Billy Pilgrimnek, hogy az a baj az emberekkel, hogy az időt csak cseppenként látják: mintha egy sínen gördülő kocsira egy rúdon egy acél-bura lenne rögzítve, amely az ember fején van, és csak egy picit ki lát rajta. Így aztán ahogy a kocsi halad, mindig csak egy pontnyi részt lát a tájból, amit pedig a tralfamadoriak egészben látnak előre, vissza közel s távol. (No, ezt pl. nem tudnám angolul – angolosan – leírni. ☹) És itt vagyunk az irodalomnál, amely többet tud tenni az emberek felvilágosításáért, mint megannyi tudományos munka. Például Thomas Mann A törvény c. novellája, amely hihetetlen plasztikusan mutatja be a történelmi szükségszerűség, a személyiség történelmi szerepe és a cél és eszköz dialektikáját – anélkül, hogy ezekről egy árva szót is szólna.

Nagy tiszteletet kelt bennem Ön iránt, hogy szabadkozik azért, mert saját műveit akarta ajánlani. Mindketten tudjuk, és most rajtam a sor, hogy szégyenkezve elnézést kérjek, hogy hibáztam, amikor az Ön munkásságát meg sem említettem a dolgozatban. Bizony, ha már a véleményét kérem, akkor illett volna... Pedig még a Szemelvények a világgazdaságról (Kosuth 1985) -t is forgattam írás közben, amiben 4 tanulmánya is van, amikbe szintén belenéztem (volt, amelyiket már régen is olvastam). Annyi a mentességem, hogy teljesen lefoglalt a téma, a kifejtés nehézségei, és hogy több könyvet vettem a kezembe, mint amennyit meghivatkoztam. Tehát elnézést kérek, és pótolni fogom.

Azért is tett boldoggá, amit első érzelmeiről és azok „helyreparancsolásáról” írt, mert magam is igyekszem eszerint élni. Azt gondolom, hogy a legfőbb ellenségünk, a minket egy pillanatra el nem hagyó, sosem alvó Gonosz a lelkünkben a *hiúság* (az „én”) – én legalábbis vállalom, hogy velem így van, és ezért igyekszem nem kevésbé állandó jelleggel ébren tartani a józan eszemből faragott acéllovast, aki ellene szegezi lándzsáját és visszaparancsolja őt sötét odújába. ☺ És ha néha elbóbiskol ez az én acéllovasom, és az a féreg felhorgad bennem, akkor nagyon szégyellem magam. Azt hiszem ezzel a mindenkiben ott lakó gonosszal lesz a legnehezebb megküzdeni majd az új társadalom felé vezető úton, mert ez nem látszik, nem hallatszik, és kívülről legyőzni nem lehet. (Erről, az átmenet társadalmáról jut eszembe: ha van ideje olvasni, küldenék egy-két könyvet Rozsnyai Ervintől, rendkívül jól megírt és élvezetes olvasmányok egy nagy tudású filozófustól, igaz, sajnos nem Akadémiai Kiadó – olyan is volt neki

még az „átkosban”, nem is egy – hanem szamizdat, és ezért nem számít tudományosnak 😊, de egészen biztosan élvezné.)

Nagyon köszönöm alapos tanácsait, a megküldött feljegyzést a tudományos teljesítmény értékeléséről. Jól el is ment a kedvem 😊.

...

Egyetértek a kapitalizmus változatairól, a multik rugalmasságáról írottakkal is (termelés-szervezési, vezetéstudományi, együtt döntési mód-szereikből sokat lehet és kell alkalmazni egy jobb társadalom felé vezető átalakulás során). A problémának a „túltermelési válságra” redukálása sem helyes, nyilvánvalóan. (A luxusfogyasztás, fogyasztói társadalom túlbujjánzását stb. és ezek okát bele fogom venni az anyagba.) Nem cáfolva tehát mindezt megjegyzem, minden kifejtés kénytelen általánosítani és minden általánosítás leegyszerűsítéssel jár. Ugyanakkor a lényeg megjelenési formái változatosak, köztük nem egy magának a lényegnek is ellentmond, vagy ellentmondani látszik. Keresve az optimális pontot a lényeg és változatos megjelenési formáinak bemutatása között, két módon, de egyaránt a lényeg halála fenyeget. Mert a lényeg elpusztul akkor is, ha élettelené csupaszítjuk, de akkor is, ha a jelenségek rokokó-ruháit aggatjuk rá. Magamat is korlátoznom kellett, hogy unos-untalan ne térjek ki egy-egy mozzanat részletesebb bemutatására, mert azzal megszakad a gondolatmenet. A bizonyítás a szemlélettől halad az absztrakció felé, ahonnan bármikor vissza lehet térni ismét bármely konkrétumhoz, mert maga az igazság mindig konkrét. De ezt azért egy tanulmányban nem lehet a végtelenségig játszani.

Megaztán a könyv témája a „válságban a munka” (kettős, sőt hármas értelemben), aminek ez a tanulmány az alapozó része. Ebből a szempontból pedig a tőkeújratermelés és így a válság legmélyebb oka, nevezetesen az egységnyi munkaerőköltség leszorításának (a tőke számára) életbevágó imperatívusza miatt előálló *túlberuházási hajlam* a lényeg. (Kornai ezt csak a létező szocializmus kapcsán elemezte – és máig sem kérte számon rajta senki, hogy elemzését nem terjesztette ki a kapitalizmus túlberuházási hajlamának elemzésére, a kétféle túlfűtöttség okai közötti hasonlóság és különbség feltárára, ami egyébként elmondható a „puha költségvetési korlát”-ról is ld. *too big to fall* stb. Vajon nála nem játszott az ideológia?)

Köszönöm az inspiráló kritikai megjegyzéseket, sőt ötleteket, hasznosítani fogom. Még ha nem is remélhető, hogy olyan eredmény szülessen, amit ne lehetne még tovább finomítani (még magamtól is így szoktam érezni). Azon is gondolkodni fogok, van-e békés reform-alternatíva. Egyelőre nem látom, mi szól bármiféle optimizmus mellett. Feltéve, hogy már maga az nem szemfényvesztéssel felérő optimizmus, ha az ember egyáltalában bízik egy jobb társadalom lehetőségében...

Végezetül az agnoszticizmusról. Elnézést kérek, ha igaztalanul kritizáltam volna. Mégegyszer átgondoltam, mi keltett bennem ellenérzést.

Az igaz, hogy a valóságot nem képes egyetlen elmélet sem örökre kielégítően megmagyarázni. De mindig van olyan elmélet, ami adott tudásunk, eszközeink szintjén a legjobban magyarázza a valóságot. Ezt a helyét mindaddig nem veheti át más elmélet, amíg a történelmi gyakorlat során kimunkált újabb eszközök jóvoltából a valóságról megszerzett további ismereteink nem cáfolják a régi elméletet. Ez a végtelen problémája, amiről szintén Kalmár ír említett könyvében. A valóságról sosem tudhatunk mindent, de folytonosan egyre többet tudunk róla. Newton elméletét felülírta Einstein, de az azért sok mindenre, sőt földi körülményeink között lényegében majd mindenre kiválóan alkalmazható. Erről a problémáról megint Kopernikusz jutott eszembe: arra kárhoztatták, hogy a heliocentrikus világméretet csak mint egy lehetséges matematikai modell tanítsa, annak valóságtartalmáról hallani sem akart az uralmát az eszmék uralmán keresztül biztosító egyház, s a vele szövetséget alkotó feudális rend.

Tehát, amikor Ön azt mondja, hogy „*a valóság sokkal bonyolultabb és sokkal gyorsabban is változik, semhogy egy elmélet azt teljességében és örök igazságként leírni és megértetni lenne képes*” akkor teljesen igaza van, csak én nem értem, miért kell ezt mondani. A részecske kutatás is eljutott az atomtól, atommagtól, a protonok és neutronok majd kvarkok, leptonok világán át a Higgs bozonig a gyorsítók technológiai fejlődése jóvoltából. Minden tudományágban így zajlik ez, ezért, ha egy társadalomtudós arról beszél, hogy nincs igaz elmélet, akkor nyilván arra gondol, hogy a társadalomtudományban nincs, ami vagy nem jelent semmit (mert a fenti általános megfogalmazás evidencia), vagy az uralkodó elmélet cáfolatát sugallja. Ezt viszont a tudomány kritériumai szerint csak úgy teheti meg, ha cáfolja is. Mindaddig, amíg nincs cáfolva az uralkodó elmélet, addig legfeljebb hipotéziseink lehetnek, de más „igazunk” nem. De mi egyáltalán az uralkodó elmélet? Ez a fogas kérdés, és itt már az elméletek harca zajlik, ami a levélem elején a tudomány és az ideológia viszonyáról írtakhoz kapcsolódik. És Kopernikuszhoz, Galileihez, Newtonhoz stb. Az elméletek uralmi eszközök, harcuk tehát a valóságos társadalmi erők harca (ld. felvilágosodás).

Nem léphetünk kétszer ugyanabba a folyóba – de tudjuk, hogy ez az állítás nélkülöz minden dialektikát. Mert nem ugyanabba lépünk és mégis ugyanabba lépünk. Ugyanígy: megváltozott a kapitalizmus az elmúlt akárhány évben? Meg. És lényegileg megváltozott? Nem. Kifejlődött, mint a Kis herceg majomkenyérfa, amelyek szétroppantják a Kis Herceg bolygóját. (A tőke meg a miénket.) De haszonélvezőinek jó, ha sikerül elhitetni, hogy megváltozott, aminek legjobb eszköze a jelenségszintű elemzés, így pl. az, hogy a kapitalizmusnak (meg a TNC-knek, meg a kormányoknak stb.) különféle formái vannak. És ez igaz is – meg nem is, merthogy a kapita-

lizmus világrendszer (nekem még megtanította Szentés Tamás az egyetemén. ☺), amely a nemzetközi értékáramlásból keletkezett és azáltal él. A fennálló érdeke, hogy ez, végső soron a munkaérték-elmélet, a homályba vesszen. Knut Wicksell kifecsegte a lényegét a múlt század elején: „A szocialisták (főleg Rodbertus, de még inkább Marx) kezében az értékelmélet a fennálló rend elleni rettenetes fegyverré vált... Egy új ... csereértékelmélet megteremtése ezért nemcsak elvont elméleti jelentőségű, de elsőrendű gyakorlati és társadalmi érdek is volt, amelyhez ... Menger, Jevons és Walras kövezték ki az utat”.³

A világ tehát megismerhető, de most hol tartunk benne? Vajon a marginális forradalomban megszületett és matematikailag tökélyre vitt elmélet az igaz, vagy a munkaérték-elmélet? Esetleg mindkettő? No, de melyikre illik a „történeti, a kritikai és a holisztikus szemlélet együttes alkalmazása”?

Most már befejezem, mert hosszúra is nyúlt levelem, meg késő is van.

2013. május 18.

Sok szeretettel üdvözl: Annamari

³ Knut Wicksell (1977 [1911]): *Lectures on Political Economy*. Augustus M. Kelley Publishers, Fairfield, 28. o.